

הזאת נעמי? חידת הסופרת שעברה מבית-אלפא לחברון

יסוד הרצף ויסוד השבר בחיי מחברת הטרילוגיה "שאל ויוהנה", בעקבות צאתו לאור של מחקר העוסק בתנודות הפואטיות ביצירתה

יעקב אחימאיר

הסופרת נעמי פרנקל מקשה עלינו, מוקיריה, לאחר מותה. חוקרי ספרות מתקשים לפענח את אישיותה. אני תוהה אם ידידיה, בני משפחתה, ולא משפחה אחת, קוראיה ומי שעקבו אחר נפתולי חייה, הצליחו לפענח את סודות אישיותה. התהפוכות בחייה הפרטיים, הסתירות, התפניות באמונותיה הרעיוניות, אלה ולא רק הם, רק מקשים על מלאכת פיענוח הצופן, צופן נעמי פרנקל. הייתי מבין אלה שעקבו אחר החידה הנושאת את שמה, ובורותי בתחום הנפש מקשות עלי, ואולי לא רק עלי, את פיצוח הצופן. כסופרת, כמחברת של שבעה רומנים, התפעלתי מלשון כתיבתה. חוקרי ספרות תוהים, עד היום, ומחפשים את המענה לשאלה, מי את, נעמי פרנקל? יש מקום לסברה שאני מנסה להעלותה כאן, כי לא רבים מבני האדם שאנו חיים בקרבתם, הינם מי שחוו את תהפוכות חייה האישיים וחיי היצירה של הסופרת. מפגישותיה עימה, והן לא היו רבות, תמיד יצאתי כמי שהתקשה לעמוד על אישיותה. היום, ממרחק הזמן, מתחזקת בי הדעה כי נפגשתי ועקבתי אחר חידה אנושית, שפעלה בקרב החברה שלנו. ברורה לפחות מסקנה אחת ממעקב אחר אורח חייה: היא לא התהלכה בדרך המלך, היא לא חתרה להיות מקובלת בחברת האנשים, ביחוד אלה שאמורים היו להיות מוקיריה הבולטים של יצירתה, אם לא למעלה מכך. היא נהגה לומר, ששירו של נחום היימן "אני חייתי ביניכם כמו צמח בר", נכתב עליה.

את מלאכת הפיענוח האחרונה עד כה, עשתה ד"ר אורנה לוי, חוקרת ספרות וחוקרת גם את הקשר בין הספרות (הפואטיקה, כלשונה) לבין הפוליטיקה. היא העניקה לספרה, שיצא זה לאור, את השם: "שברצף, תנודות פואטיות ביצירת נעמי

יעקב אחימאיר הוא מוותיקי העיתונות, חתן פרס ישראל לתקשורת 2012, בעל טור בעיתון "ישראל היום".

פרנקל" (הוצאת מאגנס, 2019). חזרתי לימי ההיכרות עם נעמי, עקב הופעתו של ספר זה. הכותרת הזו שד"ר אורנה לויין בחרה לספרה, אומרת כמעט הכל: האם במהלך חייה של נעמי פרנקל, גבר יסוד הרצף או יסוד השבר? כה בולטת הסתירה בין שני היסודות האלה, אבל אולי בחירת שם הספר זו הדרך הלשונית המגדירה בהצלחה את מסלולי חייה של פרנקל. השברים בחייה היו רבים. אבל גם היה הרצף, אמנם במשורה. מבקריה וחוקרי יצירותיה של פרנקל היו ברובם אחוזי התפעלות. לפחות, עם היציאה לאור של הטרילוגיה "שאל ויוהנה". מבקר מחמיר כברוך קורצווייל הרעיף עליה מחמאות רבות. הוא, ולא רק הוא, ציין כי בטרילוגיה ניכרת עבודת ההכנה, מה שניתן לכנות "שעורי בית", עליהם שקדה הסופרת לפני, או גם בעת הכתיבה. היא למדה את נפשה של יהדות גרמניה, לפני השואה. ניתן לומר, שתשתית היסטורית זו ל"שאל ויוהנה", לא היתה מקובלת בראשית שנות החמישים למאה הקודמת, עת יצאה הטרילוגיה לאור. הקיבוץ והחלוציות, עבודת האדמה, המרכסיזם, עברו כחוט השני בחלק מן היצירה הספרותית של אותה תקופה. אבל מה שניסתה אורנה לויין לעשות בספרה "שברצף" הוא לעמוד על הקשר הבלתי ניתק, בין הפוליטיקה לבין הפואטיקה, כלומר, בין הרומנים לבין הזרמים הפוליטיים השלובים אלה באלה. לויין מוכיחה את הקשר הזה, וניתן לומר כי מי שהופתע, כפי שהופתעו בני תרבות רבים, לא צריך היה להיות מופתע מסיבוב הפרסה המשמעותי שביצעה לימים נעמי פרנקל: מן הנתב של הקיבוץ, החילוני, לנתב היהודי: המעבר מן הסוציאליזם אל חברון, על כל המשתמע, כלומר יהדות, התנחלות, ארץ-ישראל. את התשתיות האלה המהוות בסיס פואטי ופוליטי ליצירתה חושפת לויין, אם כי בסגנון כתיבה ובשימוש באוצר מלים הנשאב מלשון חקר הספרות היפה. לפרקים זהו סגנון שאינו מקל על הקריאה. ליתר דיוק, על הקריאה האישית, שלי.

הלחישה בביתה של אורה נמיר

החילותי לעקוב אחר חייה של נעמי פרנקל, במיפגש מכרים שהוזמנו לביתה של אורה נמיר, בתל-אביב. הפוליטיקאית, חברת-הכנסת והשרה אורה נמיר, שהלכה לא מכבר לעולמה, היתה מארחת מושלמת. היא השכילה לזמן לדירתה חבורה של אמנים ופוליטיקאים שהיו שותפים זה לזה בדעותיהם הפוליטיות: אנשי מפלגת העבודה. הבולטים שבאורחים היו יצחק ולאה רבין. אם זכרוני אינו מטעני, רבין לא נשא באותם ימים בתפקיד ממלכתי, גם לא היה שר. נעמי עוררה את סקרנותם של המוזמנים, בראש ובראשונה עקב היותה סופרת ידועה וכן, היא נמנתה על אותו המחנה הפוליטי של החבורה בדירתה של נמיר. במאבק רבין-פרס נימנתה נמיר על מחנה רבין. אמנם שמה של נעמי פרנקל היה מוכר לי, אך עד לאותו מיפגש חברתי לא נפגשנו כלל. רעייתי אורה ואני ידענו כי היא סופרת חשובה, שמה הלך לפני, והיא מן הדמויות הבולטות של "השומר הצעיר". במהלך אותו מיפגש, לפתע, ביקשה ממני נעמי לצאת עימה אל פינה בחדר האורחים, כי רצתה לומר לי דבר מה. כמוכן,

היא ידעה על עבודתי כעיתונאי בערוץ 1. די הופתעתי, בבחינת "מה לי ולה?". ואז לחשה לי מלים ספורות בלבד: "אתה יודע, אני עוברת להתגורר בקרוב בחברון". מהפכים רעיוניים תמיד סיקרנו אותי. גם בית הורי היה אפוף אידיאולוגיה, כמובן זו המקננת בצד האחר של המיתרס. הבנתי לאחר עיכול קצר של מילותיה, כי לפני נחשפת תחילתו של "סיפור": דמות בולטת מן השמאל, "השומר הצעיר", חוצה את הקווים, לפחות משנה כתובת של מקום מגורים ולמעשה מחוללת שינוי גם של כתובת רעיונית. איך כונתה התופעה לימים? – מהפך! נזכיר כי נעמי פרנקל לא היתה הדמות הבולטת, היחידה, שחצתה את קווים. היו גם אחרים שהחליפו את הנתבי הרעיוני בחייהם: משה שמיר, נעמי שמר ואולי עוד אחרים. למשמע כוונתה, אמרתי לנעמי כי רצוני להכין כתבה לטלוויזיה על המעבר לחברון. היא נענתה ללא היסוס, ללא הצבת תנאים כלשהם. במבט לאחור, אני סבור כי פנתה אלי לאו דווקא משום שרצתה לחלוק את תפניתה עם מכר, הרי לא נימנית על ידידה, אלא על שום האפשרות שהמעבר לחברון יכה גלים בציבור, יסקרן.

יצאתי עם צוות הטלוויזיה לחברון, למיפגש המצולם. ככל הזכור לי, היא הפגינה במיפגש זה יחס ידידותי לערביי חברון, בעת ששוטטנו בעיר. לעומת זאת, אמרה כי במשך חודשיים התגוררה בעיירה הפלשתינית הגדולה דורא. אחר-כך הגיעה למסקנה כי לא יוכל להתקיים כל קשר בין יהודים עם הערבים. "זה פשוט עם שונה", אמרה. היא בחרה להתגורר בקרית-ארבע, בדירה מטופחת, כיאה לילידת ברלין. אם כן, מדוע חפצה בחשיפה מצולמת זו של התפנית הרעיונית? בוודאי לא היה קשה לצפות, כי התפנית תעורר ענין עצום, ובמיוחד בקיבוצים שבהם התגוררה, משמר-העמק ובית-אלפא. ואכן, כך היה, כצפוי. לימים, בפגישות עימה בשכונת מגוריה רמת ממרא, בקרית-ארבע, התלוננה ארוכות על כי הוצאה אל מחוץ למחנה, "החרימו אותי, חברי", אמרה לי לא אחת. זה היה נידוי עקב המהפך הרעיוני. במיוחד הזכירה בנימת אכזבה את שמו של הסופר אהרון מגד. היא התלוננה כי חבריה, הסופרים, לא הגיעו לבקרה בקרית-ארבע. אכן, "חרם" כהלכה.

מה היו חייה בקרית-ארבע? בראש ובראשונה היא השתנתה בחיצוניותה. הבגדים ממש כיסו אותה, כיאה לשומרת מצוות. היא הביעה אהדה גדולה לשיבת "שבי חברון". היא התיידדה עם אליקים וציפי העצני, ממחדשי הישוב היהודי שם. כמו כן, התקרבה אל הנוער, ועסקה בהוראת הכתיבה הספרותית לחוג נערים. אחד המשתתפים בחוג זה, שמדריכתו היתה נעמי, היה עוזיאל עמרני. זיכרונותיו כילד מן המיפגשים עם הסופרת, מענגים אותו גם היום. "היא היתה בבחינת אמא ספרותית שלי, וגילתה יחס חם, אוהב, למשתתפים בחוג הכתיבה", הוא אומר. למשל, בשובה מביקור בשוויץ, כיבדה את משתתפי החוג בשוקולד לבן, ממתק שהיה נדיר באותם ימים. היא היתה הראשונה אשר זיהתה את כישרונו האמנותי של עוזיאל עמרני, והיום הוא אמן, מעצב תלבושות לתיאטרון. את התמחותו בתחום העיצוב הוא מייחס לתשומת הלב שגילתה נעמי כלפיו. אנשי חברון וקרית-ארבע התגאו מאוד במגורים

נעמי פרנקל: מלחמת אחים?

לצד השכנה החדשה, עם הסופרת הנודעת. הנה, אמרו לעצמם, זכינו למעין הכרה במעשינו, מצידה של אישיות ידועה, שמכירה בצידקת מעשינו ואף התחברה אלינו. נעמי הקצינה בדעותיה: פעם, במיפגש בדירתה, התארחו אליקים העצני ומשה לוינגר. עלתה השאלה, והיה כי יוחלט לפנות את המתישבים מקרית-ארבע וחברון, האם יתנגדו לפינוי בכוח? הרב לוינגר השיב בחיוב. גם במקרה של עימות בין כוחות הביטחון לבין המתישבים יצדיק שימוש בכוח. רעייתי אורה כלל לא הוקסמה מאישיותה, גם עקב ההקצנה בהתבטאויותיה. בעיניה, נעמי פרנקל היתה בעלת אישיות מעורערת. רעייתי הזדעזעה גם עקב עמדתה החיובית של נעמי, שהצדיקה שימוש בכוח גם מול מי שיגיעו כדי לבצע פינוי. גם אני חלקתי על דעה קיצונית זו, שהצדיקה למעשה מלחמת אחים. ואין זה מפתיע: באותם ימים בנו הבכור שרת בצה"ל.

לעתים, הזכירה נעמי, כי שירתה בצה"ל, בדרגת רב סרן, בחיל הים. היה לה תפקיד מיוחד, פסיכולוגי, כפי שסיפרה: לדובב את החיילים שנשלחו אל הגדה המצרית של תעלת סואץ, כנראה כדי לבצע פעולות שונות בצד המצרי. בשובם, שוחחה איתם. בראיון עם עתיה זר, לעיתון "בשבע", ראיון שפורסם ב-1 בינואר 2004, סיפרה: "הייתי בקומנדו הימי. החיילים עסקו בפעולות תגמול. זו היתה תקופת מלחמת ההתשה, ואני הייתי צריכה לכתוב את מה שסיפרו החיילים כשחזרו מהפעולות". אחרי מלחמת יום הכיפורים כתבה את המסמך המכונה "קד"מ", בראשי תיבות, קיצור של דיוני המטה של מפקד חיל הים. והוסיפה וסיפרה על אירוע יוצא דופן שהיתה עדה לו במהלך משימה זו: "לא אשכח איך באחד הימים מפקד חיל הים נעמד מאחורי והסתכל על מה שאני כותבת. פתאום הוא צעק: 'אבל זו בגידה! מה שאת כותבת זו בגידה!!' בדיוק ככתבתי שהרמטכ"ל דוד אלעזר בא אל משה דין שר הביטחון וביקש ממנו לבצע פעולת מנע נגד הסורים. דדו אמר לו, לדיין: אני יודע את היום ואת השעה שבה תפרוץ המלחמה. ודיין אמר לו: 'יש לנו הסכם עם האמריקאים שאנחנו הפעם לא פותחים במלחמה אלא רק מתגוננים'...". אכן, גילוי מדהים. בהיותה ילדה, סיפרה לי עתיה זר, היתה בחוג הילדים שנעמי היתה מדריכתם בכתיבה ספרותית.

בת הבית: "היא גנבה את נשמתה"

בימי חייה, לא היו ידועים לי פרטים על חייה. שלוש פעמים נישאה, ובעלה השלישי היה העיתונאי מאיר בן-גור. לסופר מאיר עוזיאל גילתה, כי שתי בנותיה נולדו כתוצאה מאונס שביצע בה בעלה הראשון. בן-גור היה ממייסדי העיתון "למרחב", היה פעיל בנושאים המקצועיים הקשורים לאגודת העיתונאים. לאחר מותה בשלהי 2009, הגיעו לידי עדויות סותרות על חיי הזוג, נעמי ומאיר. מזעזעת במיוחד, עדותה הכתובה של דבורה צוריה, שהיתה בת בית בבתם של בן-גור ופרנקל במשך 25 שנים, אם כי לא רצופות. בעדותה הכתובה היא מספרת בין השאר על נעמי: "בבית-אלפא, למשל, ירקה לבור ששתתה ממנו וכשעזבה את המקום השמיצה והשאירה אדמה חרוכה, ולבסוף ללא בושא היא ביקשה להיקבר שם. ברוך השם שהיא לא נקברה בחברון עיר האבות, היא לא היתה ראויה לכך". לדברי נעמי, כפי שסיפרה לי דבורה צוריה, היא כפתה על מאיר את המעבר שלו לקרית-ארבע. "מיום ליום התחבב מאיר על תושבי המקום וממש התאהב במקום ובעשייה. נעמי כתבה ויחד עם מאיר היו מעורבים בין פרנסי הציבור של הקריה, אירחו רבות, לרבות ידוענים ואנשי שם, ביתם הפך לזוג הנוצץ של קרית-ארבע ולשם דבר...". והיא מוסיפה גם פן כה שונה בעדותה: "מאיר מאוד פחד מנעמי. זה שמאיר דיבר עם הילדים שלו (מנשואיו לרבקה, גרושתו - י.א) זה היה נס. נעמי עשתה הכל בשביל לסכסך, עשתה לו הפרד ומשול. כשהיה מדבר עם בנותיו, היתה מצותתת לו ואח"כ מענישה אותו, בפרצופים, בברגוז, מאשימה אותו תמיד שהוא רע אליה...". כאשר מאיר צפה בטלוויזיה, ראיתה בפעולה, מספרת דבורה. לדבריה, נעמי היתה נכנסת לחדרו מחטטת לו בכיסים,

מחפשת את ארנקו ומכייסת אותו. "בשלב זה", כותבת דבורה, "עברתי משלב הרחמים אליה לבוז וגועל נפש ממש".

עדותה הנדפסת של דבורה צוריה מצוייה ברשותי. לא שקטתי עד שאיתרתי את הכותבת. היום היא מתגוררת ב"בית הדסה" בחברון. היכרות רגעית בינה לבין נעמי פרנקל היתה לעשרים וחמש שנים של חיי סיוט במחיצת הסופרת. "לצערי, היא גנבה את נשמתו במשך 25 שנים. עד היום היא מדממת בי", אומרת לי דבורה צוריה בהתרגשות גדולה כאילו התרחשו הדברים זה עתה. נעמי לקתה בסרטן, ובמהלך הטיפולים הרפואיים דבורה הסיעה אותה לבתי-חולים. טרחה ללא הרף למענה. בכל השנים האלה מאיר בן-גור היה אדם אומלל. היום אומרת לי דבורה צוריה, כי חייה האישיים שלה נדחקו לקרן זווית, מחמת מסירותה הבלתי נלאית לנעמי. לפתע, ביום 6 בינואר 2008 מתקשרת אלי נעמי. ומיד, היא אומרת כי התקשרה כדי לספר לי פרטים מזעזעים על חייה עם מאיר בן-גור. רשמתי את פרטי השיחה: "כאשר היה בן 92, הכנסתי אותו לבית אבות מצויין. הוא היכה אותי במקל, הוא היה במצב נורא. ילדיו דאגו לגורל הירושה, הבריחו אותו מבית האבות והכניסו אותו לבית אבות ברמת חן". ב-1 בדצמבר 2008 נפטר. היא סיפרה, כי הכריח אותה לשאת הרצאות בויצ'ו, "לא קנה לי דבר. הוא טען כי בספרות ישנם שני קלאסיקאים, ש'י עגנון ונעמי פרנקל, וכי אני, נעמי, לא מנצלת זאת", כדי להעניק הרצאות בתשלום. ועוד הוסיפה וגידפה את מאיר בעלה, ואת משפחתו. לא נעתיק כאן את כל הביטויים הקשים שאמרה לי נעמי בשיחה. לימים הוענקה למאיר בן-גור תעודת יקיר קרית-ארבע, חברון.

שני טקסי פרידה בקיבוץ

אישית, נוטה אני לבטוח בכנות עדותה של דבורה צוריה המעידה על פרטים שלא היו ידועים לי על חייה ואופייה של נעמי. היכרותי עם מאיר בן-גור לא היתה הדוקה, אבל למרות זאת הוא זכור לי כאישיות נעימה, מסבירת פנים. בימי חייו הקדיש הרבה מזמנו לאגודת העיתונאים ולמען העיתונות הנדפסת, ובמיוחד לעיתונים "על המשמר" ו"למרחב". עדיין נותר אני עם חידת חייה של רעייתו. כפי שהיכרתי במאוחר, היו אלה חיים רוויי סתירות, עתירי דבש (ספרותי) ועוקץ (בחייה האישיים). בעודי מתמקד בימי היכרותי עימה במהפך הרעיוני שעשתה, ניסתר ממני כליל פרטים על קורות חייה האישיים. כלל לא היו ידועים לי הצדדים האפלים של חייה. האם אלה מטילים צל כבד על איכות יצירותיה? גם מבקרי ספרות שהרעיפו מחמאות על יצירתה, עשו זאת, ככל הנראה, בלא שידעו הרבה על חייה האחרים, חיי היצירה, של הסופרת. אבל פתרתי לעצמי את ההתלבטות אם לתת פומבי לעובדות השורטות את אישיותה. ציינתי לעצמי, כי עובדות על חייהם הפרטיים של אנשי שם לא נחסכות מן הקוראים: למשל, על אהבותיו של דוד בן-גוריון מחוץ לקשר הנישואים עם פולה רעייתו, סיפר הביוגרף שלו, ד"ר תום שגב, בספרו "מדינה בכל מחיר". סיפורים דומים נודעו על חייהם של גולדה מאיר וביאליק, וכמובן לא רק עליהם. אלה קווים

המשלימים את התמונות של חייהם. היא ביקשה להיקבר בבית הקברות בבית-אלפא, לצידו של בעלה השני, ישראל רזנצווייג. הוא היה איש רוח, אינטלקטואל, מרכסיסט, נעמי ממש העריצה אותו. פעמים רבות חזרה ואמרה, כי היה אהבתה הגדולה, לעומת מי שהיו בעלה הראשון ובעלה השלישי. כה נפתלים היו חייה של נעמי עם בני משפחתה, עד כי על מותה, ביום הולדתה ה-91, נודע לבנותיה מן התקשורת. מותה בא בסופו של הסיבוב הגדול שעשתה בחייה. היא נטמנה, לבקשתה, לצידו של מי שהיה, כנראה, הדמות המשמעותית ביותר בחייה, ישראל רזנצווייג. באורח יוצא דופן, כה אופייני למסלולי חייה, נערכו ליד קברה הטרי, שתי התכנסויות, שתי פרידות, בהפרש של כשעתיים זו מזו. באחת, נכחו מוקיריה מן הזרם הציבורי, ההתנחלותי, הימני, וגם חברי הקיבוץ. בין הבאים להיפרד היו יהודה עציון, לשעבר איש המחותרת היהודית, מאיר הר-ציון, הלוחם, שאת יומניו ערכה נעמי לספר, ברוך מרזל איש חברון, העיתונאי והמעריץ מאיר עוזיאל והח"מ עם מצלמתו, יחיד מקרב התקשורת. בטקס הפרידה הנוסף, השתתפו בני משפחתה. בבית העלמין העלתה הבת דיתי זיכרונות, עגומים מאד בחלקם, מימי ילדותה בחיק אימה. דבריה נכללו בעלון בית-אלפא, בדף שנתלה בחדר האוכל. בין השאר, חשפה: "למרות הכבוד הרב שרחשו לאמא בקיבוץ, אמא ידעה להרגיז, לצפצף על החוקים, לאמא היה ברור שהיא משהו מיוחד ומגיע לה יחס שונה. היא לא כפופה לכללים של כולם. אמא תמיד התלבשה אחרת והתנהגה אחרת, והפגינה כלפי הקיבוץ ואורחותיו בוז תמידי." אכן נראה, כי לצפצף על סדרי החיים, על כל התפוכות, בסימן מלים אלה, התנהלו שנות חייה של הסופרת נעמי פרנקל.

(הערת העורך: סיפורה של נעמי פרנקל "שרשרת הברזל", פורסם ב"האומה" 143, אפריל 2001, וכפי שציינה בכתב ידה, "הסיפור בנוי על פעולת תגמול בחברון שהיתה בשנת 1954")